

A magyar szénbányászat elmúlt évszázada¹

NÉMETH GYÖRGY okl. bányamérnök

A hazai közvéleménynek általában kevés jó emléke maradt fenn a néhány éve megszűnt magyar mélyműveléses szénbányászatról. A hétköznapi emberek néha hajlamosak az egykori kötélverők és üstfoltozók kihalt szakmájához sorolni ezt a bányászkodást, azzal az előítélettel súlyosítva, hogy ez a politika által állítólag dédelgetett szénporos, környezetszennyező társaság több kárt, mint hasznot okozott a társadalomnak. Megkísérlem ennek a sötét tónusú képnek világosabb színekre történő árnyalását.

A XVIII. században a meginduló iparosodás kiszolgálására már kevés volt a fa és a faszén. *Mária Terézia* 1766-ban jutalmat helyezett kilátásba annak, aki tőzeg- vagy kőszénlelőhelyet talál, vagy aki szénrel olvaszt ércet. *II. József* 1782-ben elrendelte a lelőhelyek összeírását. A XVIII. század végére már az ország legtöbb – később jelentőssé vált – szénterületén megkezdődött valamilyen szintű bányászati tevékenység, illetve megismerhetővé váltak a főbb előfordulások. Így már megindulhatott a rendszeres és iparszerű széntermelés, mely túlnyomóan helyi igényeket elégített ki. A XIX. század elején már száz lelőhelyen bányászták a kőszént. Fő lelőhelyek Brennberg, a Dorogi-medence és a Mecsek számított. A dunai gőzhajózás megindulása pedig fellendítette az esztergomi, majd a pécsi bányák termelését.

A szénipar térségünkben végbement kezdeti fejlődését jellemezte a selmecbányai *Litschauer Lajos* királyi bányatanácsos korabeli azon közlése, amely szerint Magyarország-Ausztriában (sic!), azaz a több országra kiterjedő birodalomban az 1819. évi 140 ezer tonnás termelés 1899-re 40 millió tonnára növekedett.

Ablonczy Balázs történész közelmúltban, Veszprém elhangzott előadásából tudom, hogy az I. világháború befejezése és a trianoni békekötés között eltelt éveknek a levéltárakban fellelhető magyar vonatkozású antant táviratai nem a kutatók által eredetileg kardinálisnak vélt kérdésekről, ti. hogy a *Károlyi, Kun, Fridrich*, vagy egyéb más közül melyik kormányt ismerik el, vagy pl. hogy Kassa, vagy Sopron hova tartozzon, hanem szinte kizárólag a szénről szólnak. Nevezetesen, hogy melyik szerelvényt engedik be vagy sem, vagy hagyják Budapestet megfagyni a mozdonyokkal, értsd a közlekedéssel, együtt. Csak hiányos adatok vannak közvetlenül a trianoni békekötés utáni magyar széntermelés mennyiségére. Miután csak Brennbergben, Ajkán, Pécsen és Dorogon volt számottevő széntermelés, kb. 3-3,5 Mt/évre teszem ezt.

A magyar szénipar a 20-as évek elejétől a második világháborút közvetlenül megelőző évekig gyors növekedéssel elérte az éves tízmillió tonnát, elsősor-

ban a Magyar Általános Kőszénbánya Rt. tatabányai, valamint a DGT pécs-mecseki fejlesztése és intenzív termelésfelfutása következtében.

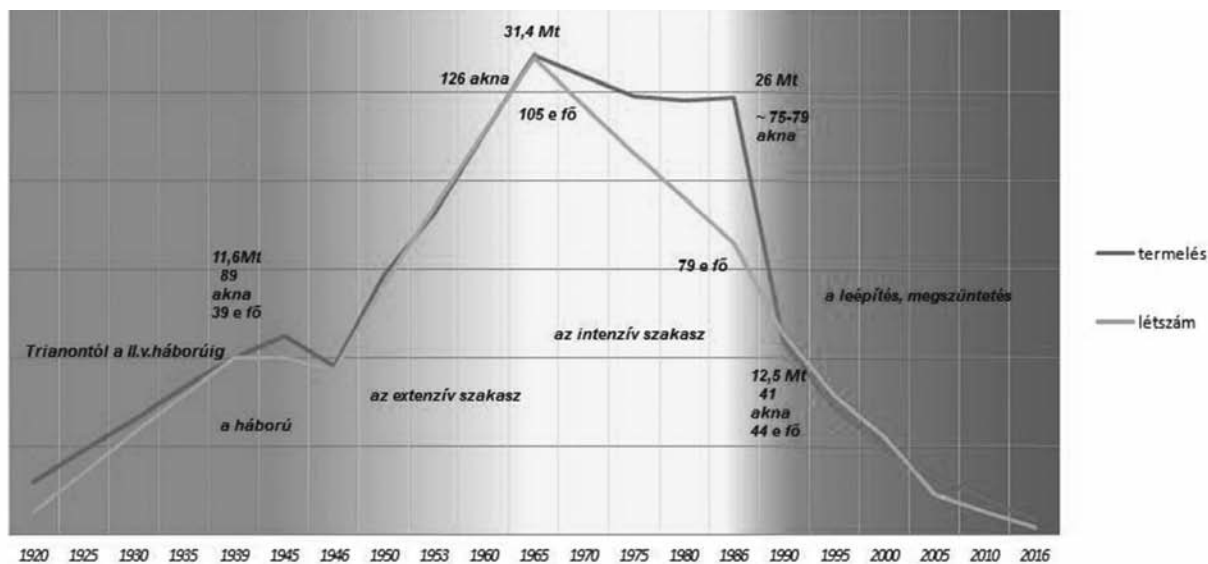
Az utolsó békeévben, 1939-ben a Trianon által megcsonkított Magyarországon összesen 89 szénbánya működött, amelyek 11,6 millió tonnát termeltek, az országos összesítésben mintegy 39 ezer fős létszámmal. A háború alatt a hajszolt és kikényszerített haditermelés 1940 és 1945 között országosan összesen 63 millió tonnára, azaz évenként átlagosan 13 millió tonnára rúgott.

A háború utáni újrakezdés gyorsaságára ismét jellemző, hogy 1953-ban az országos termelés már meghaladta a 21 millió tonnát. Ezekben az években volt az ún. „széncsaták” időszaka. Amely elnevezés számunkra az őszinte emberi lelkesedés, valamint a bányászok és vezető műszakiak áldozatos tevékenysége mellett a koncepciós perekkel és a perek nélküli éjszakai, hajnali elhurcolásokkal történt megfélemlítés következtében a biztonsági előírásokat és a bányaművelés évszázados szabályait áthágó korszakot jelentette. Erről itt talán elegendő ennyit mondani, a témáról a Múzeum számos szakszerű kiadványa szól részletesen. A szomorú történetektől eltekintve, kétségtelen azonban, hogy a háború utáni újjáépítés, majd a nehézipar megkezdett fejlesztésének egyre növekvő energiaigényét a „széncsaták” keretében a szénipar biztosította.

1953-tól, majd elsősorban 1956 után némileg konszolidáltabb keretek között, de folytatódott a hazai szénbányászat ún. extenzív, azaz elsősorban létszámnövekedésre alapozott szakasza. 1953-65 között a termelés évenként mintegy 500-550 ezer tonnával, azaz mintegy 4-4,5%-kal növekedett. 1965-ben országosan 126 aknaüzem működött. Ez az év volt a hazai szénbányászat termelésének csúcsa, amikor gyakorlatilag csak föld alatti művelésből 31,4 millió tonna szént termeltünk több mint 105 ezer fős létszámmal.

A hazai szénbányászat 1965-öt követő 20 évről a hazai közvélemény – és a közgazdaságtan számos képviselője (tisztelet a kivételeknek) – elöszertettel

¹A Központi Bányászati Múzeum 60 éves jubileumi ünnepségén, 2017. december 15-én elhangzott előadás szerkesztett változata.

1. ábra: A mélyműveléses szénbányászat termelésének és létszámának alakulása

megfelelnek. Ne tegyük! Ugyanis ebben a két évtizedben, azaz 1987-ig, az atomerőmű fokozatos belépéséig, az ország energiabiztonságát a szénbányászat edződött, majd a 60-as évek közepétől a 80-as évek végéig megvalósított látványos technikai fejlesztés – az ún. intenzív szakasz – révén a hazai mélyműveléses szénbányászati nagyiparra bízta. Hazánk széniparának sikerét bizonyította, hogy Magyarországon – több szomszédos országtól eltérően – nem voltak tartós és rendszeres áramszünetek. Az első olajválságot, majd az atomerőmű belépésének több éves késését, elsősorban a műszaki fejlesztés eredményei révén, – szükség esetén a szabad szombati és vasárnapi termelésekkel kiegészítve – a szénbányászat védte ki.

A bányászat gépesítése és jelentős üzemenkoncentrációi révén, a létszám szinte megállíthatatlan csökkenése mellett, a föld alatti termelés 1966-86 között kisebb ingadozásoktól eltekintve 25-26 millió t/évvel csaknem szinten maradt. A létszámcsökkenés számos más oka között megemlítem, hogy a hűségjutalommal és más jól hangzó és széles körben propagált juttatásokkal díjazott bányászok keresete az ipari átlagkereseteket 1957 közepén ugyan még mintegy 30%-kal meghaladta, de ez a kiemeltség a közvélekedéssel ellentétben nem bizonyult tartósnak, hanem évről évre csökkent.

1986-tól kezdődően az egyes szénmedencékben eltérő időpontban, de jórészt egységesen bekövetkezett a régóta művelt hagyományos területek szénvagyonának fogyása. Az újabb területek kényszerű bevonása közben, több ízben a helyi politikai érdekek előtérbe kerülése miatt, a normális bányászati kockázatoknál nagyobb rizikót vállaló bányanyitások indultak. Csak példaként: A MÁK Rt. a két háború között az áthalmazott dolomit elméletileg is vitatott vízzárósága – pontosabban annak hiánya – miatt halogatta a már régóta ismert nagygyeházi szénterület termelésbe vonását. Ennek ellenére végül az ún. „eocén programban” erre sor került. Sajnos a Nagygyeházi Bányá-

üzem látványos kudarca a program egyéb valós sikereit (Mány, Oroszlány, Balinka, Dudar) szinte feledtette. A sikertelen bányanyitás, továbbá az erőmű építési koncepciók változása az egyébként reményteljesebb bővítéseknek is akadályává vált. Halogatásra, majd a hangoztatott környezetvédelmi problémák mellett valójában a beruházási eszközök és az állami szándék hiányában került egyre távolabbi ködös jövőbe pl. a Borsodi medence igen reményteljes Dubicsányi projektje és pl. a Veszprémi Szénbányák mintegy 105 millió tonna szénvagyonnal kecsegtető Ajka II. bányanyitása is, vagy a mecseki bányák részint pillérben lekött, másrészt újabb feketeszén területeinek bevonására irányuló liasz program.

Az előbbieket, valamint az energiahordozók piacán bekövetkező változások miatt fokozatosan egyértelművé vált, hogy a mélyműveléses szénbányászat nemzetgazdasági fontossága jelentősen csökkent. Ennek megfelelően az 1980-as évtized végére a szénbányászat szerkezete jelentősen átalakult. 1990-ben országosan már csak 41 mélyműveléses aknaüzemet mutat a statisztika. Föld alatti művelésből 12,5 millió tonna szenet termeltünk. A mélyműveléses üzemek dolgozóinak létszáma kevesebb mint a felére, mintegy 44 ezer főre csökkent. Külféjtésből már több mint 5 millió tonna lignit került ki.

A tervgazdálkodás sajátos gazdaságpolitikája körébe tartozott az ún. „diktált” belföldi szénár, amely a világpiaci árak mindössze 21-45%-a volt, ezzel a mélyműveléses bányáktól még az egyszerű újratermelés lehetőségét is megvonták, nemhogy fejlesztésekre futotta volna. A szénbányászat a korszerűsítéseket finanszírozó beruházási alapokat eleinte ún. vissza nem térítendő juttatások, mintegy „nemzeti ajándék” formájában kapta. A valóban korszerű technika elérését csak import tette lehetővé. Ez a – legtöbbször nyugati relációjú – behozatali kényszer, az ehhez igényelt – a 80-as évek vége felé egyre szigorúbb feltételekhez

kötött – devizakeretek ezeket az alapokat fokozatosan olyan kamatterhes bankhitelekkel alakították át, amelyek törlesztése a bányavállalatoknak egyre nagyobb nehézséget okozott. Új bányaterület feltárására, bányanyitás vállalati önerős finanszírozására reálisan nem volt lehetőség. A jobb árfekvésű, osztályozott szenekeket igénylő lakossági szénfelhasználás a gázprogram következtében jelentősen mérséklődött. Ehhez járult az energiaigényes iparágak háttérbe szorulása, ami miatt a 80-as évtized végére az erőművek csak vonakodva – legtöbbször minőségi kifogásokkal élve – vették át az eredetileg tervezettnél kevesebb szénmennyiséget. Mindezt tetézte az említett kimerülő szénterületek művelhetőségének fokozatos romlása, amely további termelés- és ezzel árbevétel-csökkenést okozott. Az előbbieket együttes következményeként 1991-ben nyolc szénbánya vállalat fizetéseképtelenné vált. Egyes bányákat közvetlenül ezután bezártak, másokat az erőművekhez integráltak. A hazai CO₂ kontingens gyors eladása, majd az erőművi emissziós értékek szigorítása, továbbá a nagyarányú villamosenergia-import ezek sorsát is megpecsételte. A múlt évben bezárt az utolsó mélyműveléses szénbánya, a Vértesi Erőmű Zrt. Márkushegyi bányája.

A hazai mélyműveléses nagyipari szénbányászatnak vége lett, a bányászok nyugdíjba kerültek, vagy szerény végkielégítés mellett szétszéledtek. A mór megtette kötelességét, a mór mehetett. Ne feledjük azonban, amint az a középkorban is történt, a települések arculatát és azok társadalmát az időközben megszűnt nagyipari szénbányászat jelentősen átformálta. Több nagyvárosunk a bányászat, az energetika által odavonzott munkaerő segítségével válhatott a mai modern iparvárossá.

Továbbá, ugyanúgy, mint középkori elődeink a technikai fejlesztések, műszaki megoldások sorát hagytuk részint az utókor iparára, részint pedig a világ bányászatára. Csak címszóként megemlítem, hogy pl. az aknazállító gépek Koepe hajtásánál elsőként alkalmazott megoldásból ered a mai autóiipar tárcsaféke. Megemlítek továbbá egy kifejezetten magyar műszaki fejlesztést. Találmányról és szabadalomról is beszélhetnék, de ennek a mai világban sok értelme nincs. A magyar fejtési pajzs elvéről elég annyit mondani, hogy míg mások a hegyet alátámasztva próbálták a frontfej-

tés üregét nyitva tartani, ami néha nem sikerült, addig a magyarok rájöttek, hogy a pajzshát védelme alatt az omlásból egyszerűbben és biztonságosabban lehet munkateret nyerni. Ma nincs a világban olyan frontműveléses szénbánya, amelyik nem a magyar pajzs elvét követő biztosító berendezést alkalmazná!

Zárszó

Mondandóm végére értem, amiből igyekeztem a nosztalgikus elemeket kihagyni. Végül azonban – mint ennek a történetnek egyik résztvevője – hadd jegyezzem meg a következőket. A közvélekedés nagy részével szemben állítom, hogy nem volt öncélú ez a folyamat. Álltuk a sarat, sokáig bírtuk a versenyt. Emlékezzünk az 1979-es energiaválságra! Ellenében több szomszédunkkal, hazánkban nem volt áramszünet, nem lógtak kályhacsövek a panelházak ablakából. A manapság sokat ócsárolt hazai szénnel működtek az erőművek, a távfűtés és az ipar. De amikor nem volt olajválság, csak keményebb volt a tél, dolgoztunk és termeltünk szabad szombatok és vasárnapok tucatjain. Küzdöttünk metánnal, omlással, oltottunk bányatűzet, megfékezünk vízbetöréseket és közben oktattuk a vājártanfolyamokon a falvakból, tanyákról jött fiúknak a háromjegyű számok szorzását, meg az ártalmas gázok tulajdonságait és tanítotuk az ipari feyelmet.

Vezettünk kultúrscsoportot, bányatelepi futballcsapatot, fizettük az iskola, a kultúrház, alkalmasint még a templom felújítását, fenntartását is. Egyebek mellett, a szénipar fénykorában iparági összefogással teljesen felújítottuk Sopron belvárosának gyöngyszemét, az Eszterházy-palotát, amely azután 60 éven keresztül adott méltó otthont a mintegy ezeréves múltra visszatekintő kárpát-medencei bányászat emlékeinek. A szénipar alkonyán pedig felelős vállalatvezetők a múzeum fenntartására és működtetésére alapítványt hoztak létre, amely most három évtized után a feltételek változása folytán a fenntartói szerepét Sopron városára kívánja hagyományozni. Jó szívvel ajánljuk a város vezetésének ennek az időközben határainkon túlnyúló hírre szert tett múzeumnak, mint soproni kulturális és idegenformai nevezetességnek a további működtetését szakmánk emlékére és a város jó hírének további növelésére.

NÉMETH GYÖRGY 1959-ben Sopronban bányaművelő mérnöki oklevelet, 1984-ben a Budapesti Műszaki Egyetem Építésmérnöki Karán építőipari gazdasági mérnöki oklevelet szerzett. A szénbányászatban Jókai bányán szakvezető aknászként, Padragon körletvezetőként dolgozott. A Közép Dunántúli Szénbányáknál illetve ennek utódjaként a Veszprémi Szénbányáknál – rövid tatabányai kitérő közbeiktatásával – osztályvezetői, főosztályvezetői és gazdasági vezérigazgató-helyettesi beosztások után a vállalat vezérigazgatójaként fejezte be szénipari tevékenységét. 1990-96 között, Budapesten a Magyar Bányászati Szövetség (kezdeti elnevezése szerint Magyar Bányászati Kamara) alapító elnökeként vett részt a bányászat vállalkozói érdekképviselésében. Ezt követően a veszprémi székhelyű Bányászat Ipar Technika Kft. ügyvezetőjeként, később társtulajdonosaként a vállalkozás bányagép-kereskedelmi és acélszerkezet-gyártási tevékenysége mellett a hazai radioaktív hulladék elhelyezési programban vállalt különböző feladatokat. 2008-2016 között a Mott McDonald tervező iroda magyar mérnök-kamarai tervezői jogosítványokkal rendelkező megbízottjaként a Bataapáti NRHT felelős bányászati tervezői feladatait látta el. Soproni születésűként erős érzelmi szálak fűzik a Központi Bányászati Múzeum létehez, amelynek eddigi működtetését ellátó Alapítvány munkájában 1990-től napjainkig a Felügyelő Bizottsági tagjaként majd elnökeként vett részt.